

Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgr lic. Józefa Cempury zatytułowanej: „Głoszenie słowa Bożego w Uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa na podstawie homilii publikowanych w czasopismach homiletycznych w latach 1972-2018”, napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Henryka Sławińskiego

Wprowadzenie

W Kościele istnieją różne podziały liturgicznych obchodów. Dzielone są na uroczystości, święta, wspomnienia obowiązkowe, wspomnienia dowolne i dni powszednie. Można także dokonać podziału ze względu na obowiązek uczestnictwa w Eucharystii i powstrzymania się od prac koniecznych i święta, które takiego obowiązku nie nakładają. Są uroczystości z wigilią i bez niej oraz z oktawą lub oktawy. Wydaje się jednak, że podstawowy podział, odnoszący się treści teologicznych, dzieli je na święta faktu (liturgia uobecnia konkretne wydarzenie historiozbowcze), święta idei (świętuje się teologiczny dogmat wiary) i święta ludowe (najczęściej odnoszą się do kultu świętych). Uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa według liturgicznego podziału zalicza się do tak zwanych świąt „świąt idei”.

„Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii” podkreśla, że uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa, obchodzona w piątek po II niedzieli po Zesłaniu Ducha Świętego, nie jest jedyną formą kultu oddawanego Sercu Pana Jezusa. Zwraca uwagę, że wszystkie nabożeństwa do Serca Zbawiciela do dzisiaj są jednym z wyrazów najbardziej rozpowszechnionych i ulubionych przez pobożność kościelną. (por. DPiL 166). Jednakże mając na uwadze pierwszeństwo celebracji liturgicznych nad różnymi nabożeństwami ludowymi, to trzeba stwierdzić, że uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa, posiadająca własny formularz mszalny, co oznacza, że kulminacyjnym momentem uroczystości jest sprawowanie Eucharystii, stanowi najważniejszą formę czci oddawanej Sercu Jezusa Chrystusa.

Teologię każdego obchodu liturgicznego, w myśl zasady *lex orandi=lex credendi*, powinien tworzyć jego formularz mszalny, czyli modlitwy eucharystyczne (antyfona na wejście, kolekta, modlitwa nad darami, prefacja, antyfona na Komunię i modlitwa po Komunii) oraz czytania biblijne przeznaczone na daną uroczystość. Starsze opracowania liturgiczne opisujące

liturgiczne obchody bardzo często odwoływały się do objawień prywatnych, tradycji ludowych i ukazywały ich historię. Natomiast aspekty teologiczne najczęściej były pomijane. Jednak już kilkadziesiąt lat temu rzymska szkoła liturgiczna, stworzona przez naukowców Instytutu Liturgicznego św. Anzelma w Rzymie, wypracowała specjalną metodę badań hermeneutycznych tekstów liturgicznych. Badania te, dokonując hermeneutyki tekstów liturgicznych i biblijnych, odkrywają teologiczne serce obchodu liturgicznego. W Polsce metodę tę rozpowszechniali między innymi św. ks. prof. Adam Durak, śp. Ks. Helmut Sobeczko, ks. prof. K. Konecki i ks. prof. A. Żądło.

Z wielką radością przyjąłem do recenzji dysertację doktorską ks. mgra lic. Józefa Cempury. Jej tematyka ściśle wiąże się z liturgią, choć została napisana z homiletyki, pod kierunkiem znanego i cenionego specjalisty w tej dziedzinie, czyli ks. prof. dr hab. Henryka Sławińskiego. Reforma liturgiczna Soboru Watykańskiego II przywróciła właściwe znaczenie proklamacji słowa Bożego w liturgii. Konstytucja o liturgii mówi o obecności Chrystusa w głoszonym słowie Bożym, a papież Benedykt w „*Verbum Domini*” powie o sakramentalności tegoż słowa podczas proklamowania go czasie celebracji liturgicznej. Te stwierdzenia jasno pokazują, że liturgika i homiletyka ściśle się ze sobą wiążą i one tworzą nie tylko klimat obchodu liturgicznego, ale decydują o jego sercu. Teksty liturgiczne i proklamowane perykopy biblijne tworzą teologiczne serce obchodzonej uroczystości lub święta. W taki właśnie kontekst wpisuje się rozprawa doktorska ks. J. Cempury zatytułowana: „*Głoszenie słowa Bożego w Uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa na podstawie homilii publikowanych w czasopiśmie homiletycznych w latach 1972-2018*”.

1. Cel, problem i metoda dysertacji

Jako główny cel dysertacji Autor postawił możliwie całościowe i krytyczne opracowanie posoborowego głoszenia homilii w Polsce w uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa. Pragnąc zrealizować cel główny, trzeba było postawić cele pośrednie, którymi były: ukazanie źródłowych treści przepowiadania, przebadanie faktycznego stanu przepowiadania o Najświętszym Sercu i dokonanie próba krytycznej oceny treści publikowanych tekstów. Natomiast problem badawczy podjęty w niniejszej rozprawie dotyczył treści głoszenia Słowa Bożego podczas uroczystości Najświętszego Serca Pana Jezusa. Autor sformułował go, stawiając następujące pytania: czy to, co przekazują w homiliach ich autorzy ma uzasadnienie w Piśmie Świętym, liturgii, nauczaniu Kościoła oraz w pobożności ludowej? W ten sposób Doktorant pragnął poszukiwać odpowiedzi na pytania o to, co głoszą duszpasterze w uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz co piszą autorzy o Sercu Zbawiciela.

Oprócz tego postawiono jeszcze inne problemy badawcze dotyczące odkrycia źródeł kultu NSPJ, zasadniczych treści przepowiadania homilistów w tę uroczystość, poznanie walorów i mankamenów tego przepowiadania. Odpowiedź na powyższe pytania pomogła Autorowi dysertacji wskazać właściwe treści, które należałoby podejmować w homiliach, aby przepowiadanie podczas tej uroczystości pomogło głoszącym i wiernym praktykować i żyć według duchowości Bożego Serca.

Chcąc osiągnąć postawione cele i znaleźć odpowiedź na postawione problemy badawcze, należało wykorzystać odpowiednie teksty źródłowe. Wyznaczony cel dysertacji w naturalny sposób wskazał te źródła, którymi są propozycje homiletyczne na uroczystość NSPJ, opublikowane w najważniejszych i najbardziej popularnych pismach przeznaczonych jako pomoce dla głosicieli słowa Bożego. Autor spośród wielu periodyków wybrał te o zasięgu ogólnopolskim, czyli „Bibliotekę Kaznodziejską”, „Materiały Homiletyczne” i Współczesną Ambonę”. W sumie dokonał analizy 90 homilii przeznaczonych na omawianą uroczystość, które zostały opublikowane przez 60 autorów w latach 1972 – 2018. Doktorant uzasadnia wybór wspomnianych wyżej periodyków ich powszechną znajomością i dostępnością dla duszpasterzy w Polsce. Natomiast zakres czasowy wybranych do analizy homilii został umotywowany publikacją nowych tekstów czytań mszalnych i liturgicznych z uwzględnieniem wskazań Soboru Watykańskiego II dotyczących przepowiadania Słowa Bożego (1972) i zakończeniem kwerendy naukowej wraz z rozpoczęciem przewodu doktorskiego (2018). Do źródeł dysertacji Doktorant słusznie zaliczył także teksty liturgiczne, nauczanie Kościoła (42 dokumenty) oraz pobożność ludową. Do interpretacji źródeł wykorzystano także wiele monografii i artykułów. W sumie bogata bibliografia obejmuje 20 stron.

Do osiągnięcia celu rozprawy oraz rozwiązania postawionych problemów badawczych prowadzą odpowiednie metody badań. W niniejszej rozprawie wykorzystano metodę paradygmatu pastoralnego. Oznacza to, że Autor najpierw dokonał analizy źródeł przepowiadania, po czym usystematyzował treści, które były przedmiotem badań i w końcu wyciągnął wnioski oraz przedstawił postulaty wynikające z dokonanych badań. Opisując szczegółowo metodę dysertacji należy podkreślić, że pierwszą jej część stanowi etap kryteriologiczny postępowania badawczego, czyli ukazanie źródłowe treści, które należy głosić w uroczystość Najświętszego Serca. W drugiej części dysertacji została opisana i uporządkowana w grupy tematyczne treść homilii zawarta w badanym materiale jako etap kairologiczny powyższych badań. W konsekwencji, w trzeciej części dysertacji, przedstawiono wnioski – etap prakseologiczny. Najpierw Autor ukazał pozytywną zawartość treści

drukowanych homilii, a następnie dokonał jej konstruktywnej krytyki. W podsumowaniu doktorant przedstawił własne postulaty dotyczące treści homilii w uroczystość NSPJ.

2. Struktura rozprawy

Dysertacja doktorska ks. mgra lic. Józefa Cempury składa się z trzech rozdziałów podzielonych na mniejsze jednostki strukturalne. Podział pracy jest logiczny, proporcjonalny i adekwatny do postawionego celu. Oprócz tego w rozprawie znajdują się wstęp i zakończenie, zawierające wszystkie elementy składowe, potrzebne w tych częściach dysertacji, poprawnie zrobiony wykaz skrótów i bogata bibliografia (20 stron).

Rozdział pierwszy przedstawia teologiczne źródła homilii głoszonych w uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa, a także okoliczności jej ustanowienia. W tej części rozprawy Autor przedstawił symbolikę serca oraz jej oddziaływanie na formowanie się i rozwój nabożeństwa do Najświętszego Serca. Podstawowymi źródłami dla przedstawienia powyższych tematów są teksty biblijne, liturgiczne (formularz mszalny i perykopy biblijne), dokumenty Magisterium Kościoła, wypowiedzi teologów i świętych oraz formy pobożności ludowej związane z kultem Najświętszego Serca Jezusa. Te ostatnie ukazują prywatne objawienia dotyczące Najświętszego Serca Pana Jezusa, formy nabożeństw pobożnościowych oraz obietnice i żądania Boskiego Serca Jezusa dla jego czcicieli. Przeprowadzone badania naukowe wymienionych źródeł prowadzą do stwierdzenia, że kult miłości Boga objawionej w Sercu Jezusa ma silne podstawy biblijne, teologiczne, liturgiczne, pobożnościowe i historyczne.

W rozdziale drugim doktorant omawia dominujące tematy homilii przeznaczonych na uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa. Analizie poddano teksty homilii na opublikowanych w trzech czasopismach homiletycznych: „Biblioteka Kaznodziejska”, „Materiały Homiletyczne” oraz „Współczesna Ambona”. Analiza homilii pozwoliła Autorowi określić, jakie treści nauczania są głoszone w homiliach w czasie obchodzonej uroczystości NSPJ. Celem dokonanej analizy było dokonanie ewaluacji tekstów homilii i wypracowanie postulatów dotyczących przepowiadania w omawianą uroczystość. Badania dokonane przez doktoranta pozwoliły wyodrębnić kilka konkretnych zagadnień tematycznych związanych z kaznodziejstwem związanym z uroczystością Najświętszego Serca Pana Jezusa. Autor wymienia następujące grupy tematyczne: zbawcza miłość Boga w biblijnych obrazach; miłość Boga objawiona w osobie Jezusa Chrystusa; symbolika otwartego Serca Zbawiciela; poświęcenie się ludzi Najświętszemu Sercu Jezusa; zadośćuczynienie i wynagrodzenie Sercu Bożemu; promowanie kultu Najświętszego Serca Pana Jezusa oraz obietnice Serca Bożego. Wielość tematów pozwala stwierdzić, że autorzy publikowanych homilii o Najświętszym Sercu

Pana Jezusa, ukazują różne elementy związane z kultem Serca Jezusa Chrystusa. Pojawiają się w nim następujące aspekty: miłość Boga do człowieka; najdoskonalsza ofiara Jezusa Chrystusa złożona na krzyżu jako wyraz miłości przedstawionej w symbolu przebitego Serca; objawienia Małgorzaty Marii Alacoque oraz obietnice związane z praktykowaniem nowenny dziewięciu pierwszych piątków. Analizowane homilie często odnoszą się do Jezusa Chrystusa jako wzoru wypełniania woli Bożej. Często powracającym wątkiem w analizowanych homiliach jest kwestia zadośćuczynienia i wynagrodzenia Bożemu Sercu, które łączą się objawieniami w Paray-le-Monial oraz praktyką Komunii Świętej wynagradzającej.

Ostatni, trzeci rozdział, stanowi próbę oceny analizowanych homilii. Pragnąc ukazać walory i mankamenty przepowiadania o Najświętszym Sercu Pana Jezusa. Autor dokonał swego rodzaju synopsy treści przebadanych homilii z nauczaniem Kościoła katolickiego związanego z kultem NSPJ. Głównym kryterium oceny dla opublikowanych homilii była nauka zawarta w Piśmie Świętym, Magisterium Kościoła i pobożności ludowej praktykowanej w Kościele. Wskazując walory i mankamenty analizowanych homilii, ks. mgr J. Cempura, jako kryterium przyjął ich walor chrystocentryzmu trynitarnego, eklezjalnego, chrystocentryzmu w pobożności ludowej oraz uwzględnienie w przepowiadaniu aspektów eschatologicznych i społecznych. Ponieważ krytyczna ocena zakłada również wskazanie nowych rozwiązań i propozycji, w ostatniej części trzeciego rozdziału, Autor wskazał konkretne propozycje uaktualnienia i udoskonalenia treści homiletycznych na uroczystość NSPJ. W podsumowaniu doktorant zauważa, że autorzy homilii częściej korzystają z tekstów biblijnych, niż z tekstów liturgicznych i nauczania Kościoła, co może być swego rodzaju brakiem lub niepełnym przedstawieniem treści omawianej uroczystości. Ciekawostką jest, że w analizowanych homiliach praktycznie nie wykorzystano możliwości zastosowania przykładów z życia świętych oraz czcicieli Bożego Serca, co w kaznodziejstwie polskim jest bardzo popularne. W niewielkim stopniu odwoływano się również do nauczania papieży oraz tekstów patrystycznych. W postulatach mających na celu pogłębienie treściowe homilii na uroczystość NSPJ, Autor proponuje: zastosowanie w przepowiadaniu brakujących elementów, wskazanych wyżej; docenienie eucharystii liturgicznej, a zwłaszcza prefacji; większe uwzględnienie bogactwa pobożności ludowej; poszerzenie propozycji o homilie dla dzieci.

3. Osiągnięcia dysertacji

Dysertacja doktorska ks. mgra J. Cempury wpisuje się w badania naukowe dotyczące przepowiadania słowa Bożego podczas różnych świąt kościelnych. Mając bogaty zasób tekstów źródłowych (homilie, nauczanie Kościoła, liturgia, pobożność ludowa), Autor mógł

ograniczyć się tylko do uroczystości Najświętszego Serca Pana Jezusa. Mimo bogactwa tekstów źródłowych i licznych publikacji dotyczących uroczystości Najświętszego Serca Jezusa, w literaturze polskiej nie powstała monografia, której tematyka opierałaby się na analizie treści homilii głoszonych podczas tej uroczystości, czy też podczas pierwszych piątków miesiąca, kiedy również na pierwszy plan wysuwa się tematyka związana z Najświętszym Sercem Jezusa. Tymczasem przepowiadane słowo Boże stanowi zawsze szczególną okazją do ożywienia relacji wiernych z obecnym i działającym w liturgii Jezusem Chrystusem. Uobecnienie zbawczych misterii Chrystusa, zwłaszcza w Eucharystii, pozwala człowiekowi zanurzyć się w głębie Jego miłości, które symbolizuje otwarte serce i wypływające z nich krew i woda. Ponieważ Chrystus jest obecny w swoim słowie proklamowanym w liturgii, Jego nauka jest wciąż obecna i aktualna. To z kolei może prowadzić wiernych do pochylenia się nad aktualnością wezwania skierowanego przez Stwórcę do człowieka. To wezwanie staje się aktualne zwłaszcza dziś, kiedy współczesny człowiek często zapomina o Jego żywej obecności i miłości, nieustannie objawianej w osobie Wcielonego Słowa.

Wartość i oryginalność przedstawionej dysertacji wyraża się w krytycznym i całościowym opracowaniu tekstów homilii na uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa publikowanych w najpopularniejszych periodykach dla homilistów, czyli w „Bibliotece Kaznodziejskiej”, „Materiałach Homiletycznych” i „Współczesnej Ambonie”. Oczywiście, można by przeanalizować jeszcze homilie publikowane systematycznie w „Ateneum Kapłańskim” czy „Współczesnym Homiliście” (wcześniej „Duc in altum”), ale wydaje się, że obie pozycje nie są aż tak popularne i nie mają takiego szerokiego zasięgu, jak te wybrane przez doktoranta.

Cenne w recenzowanej dysertacji są postulaty, które odważnie i zasadnie stawia jej Autor. Wśród najważniejszych należy wymienić: dogłębniej analizować oraz uwzględniać nauczanie Magisterium Kościoła; czerpać z treści zawartej w liturgii Kościoła; bazować na pismach i świadectwach teologów oraz świętych; uwzględniać również sztukę religijną; więcej korzystać z pozabiblijnych źródeł teologicznych przepowiadania; nie narzekać na brak młodych słuchaczy, ale tworzyć homilie w języku dostosowanym do ich wieku.

Niewątpliwie dużym i oryginalnym osiągnięciem rozprawy doktorskiej ks. J. Cempury jest w miarę całościowe i krytyczne opracowanie posoborowego przepowiadania słowa Bożego w Polsce podczas uroczystości Najświętszego Serca Pana Jezusa. W ten sposób niniejsza monografia uzupełni dotychczasowe badania biblistów, liturgistów, homiletów oraz katechetów, stąd po naniesieniu drobnych poprawek powinna być opublikowana.

Publikacja dysertacji doktorskiej ks. mgra J. Cempury może bardzo pomagać w formacji duchowej w różnych zgromadzeniach zakonnych, które mają w swojej duchowości kult Serca Jezusowego. Poza tym będzie bardzo przydatna jako pomoc w wykładach z homiletyki materialnej zajmującej się treścią przepowiadania, czyli misteriami zbawienia, zwłaszcza, że Serce Jezusa patronuje niemal czterystu wspólnotom parafialnym. Mankamenty i walory analizowanych homilii mogą być bardzo pomocne w przygotowaniu nowych homilii i to nie tylko na uroczystość NSPJ, ale także na niedzielę oraz inne kościelne święta i uroczystości. Wnioski przedstawione przez Autora rozprawy w kontekście omawianej uroczystości, mogą być pomocne w zweryfikowaniu poprawności własnego przepowiadania.

Ważną uwagą postawioną w recenzowanej dysertacji jest odważne przeciwstawienie się narzekaniu i wezwanie do pozytywnego działania. Rzeczywiście, dokonana synteza tematu, dzięki popularności nabożeństwa do Serca Jezusowego wśród katechizowanych dzieci i młodzieży, może posłużyć katechetom jako pomoc w ich formacji.

4. Uwagi i ogólna ocena rozprawy

Dysertacja doktorska ks. mgra lic. Józefa Cempury spełnia wszystkie kryteria pracy naukowej. Do bardzo pozytywnych aspektów strony formalnej rozprawy należy zaliczyć: precyzyjny i naukowy język – jednocześnie bardzo przystępny i pisany poprawną polszczyzną; poprawne, konsekwentne i bogate treściowo przypisy; poprawnie sporządzona bardzo bogata bibliografia oraz dobre i precyzyjne podsumowania poszczególnych rozdziałów. Należy także podkreślić staranną i estetyczną stronę graficzną rozprawy. Według Recenzenta dysertacja ta powinna zostać jak najszybciej opublikowana ze względu na bogactwo zawartych w niej treści teologicznych i praktycznych dotyczących przepowiadania w uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa. Uwagi, mankamenty i postulaty dotyczące homilii głoszonej podczas tej uroczystości, odnoszą się do wszystkich homilii głoszonych podczas uroczystości kościelnych. Dziś potrzebna jest głęboka refleksja dotycząca jakości przepowiadania słowa Bożego, ponieważ wierni łatwo dostrzegają źle przygotowanych homilistów, niewłaściwy wybór tematów przepowiadania, często daleko odbiegających od istoty teologicznej obchodu liturgicznego.

Przed ewentualną publikacją dysertacji pragnę zwrócić uwagę na pewne niedociągnięcia i braki, które należałoby poprawić. Pierwsza uwaga dotyczy przypisów, w których Autor niekiedy nie jest konsekwentny w zapisie powtarzających się cytowanych publikacji w formie „Tamże” (np. przypisy 20 i 21, 30 i 31, od 243 do 247, 268, 297 i inne). Dyskusyjny jest przypis 1: Por. Słowo Boże, [w:] Słownik Teologii Biblijnej, red. X. L. Dufour,

Poznań 1994, s. 876–877 – brak autora hasła, podobnie w przypisie 51. Podobnie w przypisie 4: „Bóg, [w:] Mały Słownik Teologiczny, kol. 49” – brakuje autora hasła. Słownik Teologii Biblijnej jest dziełem zbiorowym i każde hasło ma swojego autora; B. Nadolski, Słowo Boże w liturgii, [w:] Leksykon liturgii, red. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1464 – Autorem Leksykonu jest tylko ks. B. Nadolski, więc nie ma potrzeby pisania poszczególnych haseł. Poza tym do tego dzieła został wprowadzony skrót, który pojawia się w dalszej części rozprawy. W przypisie 215 i 216 mamy użycie skrótu z podaniem autora, a wcześniej był podawany sam skrót – HA. Przypis 253 nie jest w pełni udokumentowany – podano tylko dzieło i numer, bez autora. Doktorant w swojej dysertacji niekiedy nie cytuje oryginalnych źródeł lecz odwołuje się do opracowań w języku polskim: np.: P. Warchoń, Krew i woda dar Miłości miłosiernej, Warszawa 2015 – w bibliografii dzieło to zostało umieszczone w literaturze pomocniczej. W bibliografii zdarzają się braki stron w artykułach wykorzystanych przez doktoranta w dysertacji – np.: Sławiński H., Znaczenie lekcjonarza mszalnego w kaznodziejstwie, „Studia Włocławskie” 6 (2003). W końcu, trudno się zgodzić ze stwierdzeniem, że „Kolekta jest to modlitwa rozpoczynająca liturgię Mszy Świętej oraz poprzedzająca liturgię słowa” (s. 33). Modlitwa ta kończy obrzędy wstępne Mszy Świętej. Podobnie odnośnie stwierdzenia: „Modlitwę eucharystyczną, która stanowi nieodzowną część liturgii Mszy Św. poprzedza prefacja” (s. 39) – Prefacja stanowi nierozłączną część każdej Modlitwy Eucharystycznej, jest jej pierwszym elementem.

Powyższe uwagi w żaden sposób nie odbierają dużej wartości naukowej oraz oryginalności rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Józefa Cempury. Przy tak dużej ilości przebadanego materiału i zasadniczo poprawnie konstruowanych przypisów, są to drobne „wpadki przy pracy”. Zostały one wyszczególnione przez Recenzenta, by pomóc doktorantowi w ostatecznej korekcie przed ewentualnym oddaniem dysertacji do publikacji.

Po bardzo interesującej lekturze dysertacji ks. mgr lic. Józefa Cempury nasuwają się następujące pytania od recenzenta:

1. Jakie aspekty i w jaki sposób akcentowałby Ksiądz w homiliach dla dzieci na uroczystość Najświętszego Serca Pana Jezusa?
2. Na ile można dostrzec ewolucję w nauczaniu Magisterium Kościoła w odniesieniu do Najświętszego Serca Pana Jezusa?

5. Wniosek końcowy

Dysertacja ks. mgra lic. Józefa Cempury została napisana w sposób dojrzały merytorycznie, metodycznie i formalnie Stanowi samodzielne, odkrywcze, nowatorskie i poważne osiągnięcie naukowe w pełni odpowiadające wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem o jej przyjęcie przez Radę Dyscypliny „Nauki Teologiczne” Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie i o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kalisz, dnia 17 stycznia 2022 roku

Ks. Dawid Kurok